

Kuruluş ve Yıkılış Çağı XII. Yüzyılda Hind'te Türk Varlığına Dair

Yasin Tekin*

38

Politik sınırların değişkenliği ve muğlaklığı bir kenara bırakıldığında Türkistan ve Hindistan arasındaki etkileşimin “tarih kadar eski” olduğunu söylemek mümkündür.¹ Üstelik bu temasların Pamir Dügümü'nden başlayarak Umman Denizi'ne kadar uzanan 800 km. uzunluğunda, bazı noktaları 7.000 m. yüksekliğe erişen muazzam bir doğal bariyere rağmen gerçekleşmiştir.² XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kuzey Hindistan'da “il tutmuş” emir ve sultanlarla belirginleşen Türk varlığı, Hindistan'ı Müslümanların yeni merkezi hâline getirmiş ve nihayetinde Güney Asya'yı dönüştürücü etkisiyle dünya tarihinin en büyük kurulumlarından birinin başrolünü üstlenmiştir.³ Ancak buna rağmen kaynakların mahiyeti bu dönemde Hind'teki Türk varlığının tam panoramasını çıkarmayı güçleştirmektedir. Elimizdeki en detaylı çağdaş tevarih eserini kaleme alan Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî'nin (d. 589 / 1193) *Tabakat-ı Nasrî* adlı eserinde “Türk” terimini bazen etnik bir ayrım gözetmeden “gûlam” anlamında kullanmış olması bu bakımdan araştırmacıların en önemli engelidir.⁴ Az sayıdaki Sanskrit kaynaklarda geçen *turuṣka* (lit. Türk)

teriminin de (diğer coğrafyalardan aşına olduğumuz üzere) her zaman etnik bir mahiyet içermeyerek bütün Müslümanlara atf yapan bir bağlama sahip olması bu durumun bir diğer mühim nedenidir.⁵ Ancak gerek Gaznelilerin gerekse de Gûrlu ordusuna mensup melekler olarak Hind fetihlerini gerçekleştiren kumandanların Türk kültürünün XII. yüzyılda Kuzey Hindistan'daki taşıyıcısı olduğu ve derin izler bıraktığı birtakım doğrudan ve dolaylı kanıtlardan rahatlıkla izlenebilmektedir.⁶

Kuzey Hindistan'daki çağdaş Türk varlığının muğlak izleri, tahmin edilebileceği üzere çoğunlukla askerî temaslara işaret eden kayıtlardan takip edilebilmektedir. XII. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilen Hindû müellif Kalhana'nın 1148-1150 arasında destanî şîr (maha-kāvya) formunda kaleme aldığı Keşmir tarihi *Rācatarangini*'de, ülkesinin sınırları Lahor'a erişen Keşmir Racası Harşa (hük. 1089-1101) döneminde orduda Türk kumandanların kullanıldığını aktarır. Kalhana'ya göre Türk zanaatkârların işlerine hayranlığı da bulunan Raca Harşa, ikonala-

(* Dr. yasintekin1@gmail.com

- (1) Bu hususta bk. Salim Cönce, “Gaznelilerden Önce Hindistan'da Türk Varlığı”, *Erdem*, Cilt: 3, Aydın Sayılı Özel Sayısı, Sayı: 27, 1997, ss. 981-88; Pushpa Prasad, “The Turuska or Türks in Late Ancient Indian Documents”, *Proceedings of the Indian History Congress*, Cilt: 55, 1994, ss. 170-75.
- (2) Birüni tarafından fevkalade bir teşbih ve isabetle Pamir Dügümü'ne bağlanan silsileyi “Dünya'nın Omurgası” olarak tanımlar; güney uzantısı Hindukuş – Süleyman – Kırter hatı ise mezkur iki büyük kültür havzasını birbirine bağlayan geçitlere ev sahipliği yapmaktadır. Ebü Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Birüni, *Tabkätü Mâ Li'l-Hind: Birüni'nin Göziyle Hindistan*, ed. Ali İhsan Yitik, çev. Kıvameddin Burslan, 2. Baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 132.
- (3) André Wink, *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World*, Vol. 1, Brill, Leiden, 2002, s. 359.
- (4) Kadı Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasrî*, nşr. Abdülhâyy Habîbî, Puheni Matbae, Kabil, 1342; Peter Jackson, *The Delhi Sultanate: A Political and Military History*, Cambridge University Press, New York, 1999, s. 326.
- (5) Brajadulal Chattopadhyaya, *Representing The Other? Sanskrit Sources And The Muslims: Eighth To Fourteenth Century*, Manohar Publishers & Distributors, New Delhi, 1998, s. 30 vd. Aziz Ahmed, özellikle Dekken bölgesinde konuşulan Dravidyen kökenli Hint dillerinden iki terimin benzer nedenlerle eşitlenmesine rağmen, Türk kumandanların varlığının keskinliği nedeniyle, terimin etnik Türklüğe işaret etme olasılığının yüksek olduğunu belirtir. Aziz Ahmed, “The Early Turkish Nucleus in India”, *Turcica*, Cilt: 9, Sayı: 1, 1977, ss. 107-108.
- (6) Son yıllarda Delhi Sultanlığı'nın Türki karakteri indirgemeci bir yaklaşımla yönetici elitlerin kozmopolit yapısı içerisinde “kültürel bir motif” olarak ele alınmaya başlanmıştır. Krş. Sunil Kumar, *The Emergence of the Delhi Sultanate: 1192 - 1286*, Parmanent Black, New Delhi, 2007, ss. 196-202; Fouzia Farooq Ahmed, *Muslim Rule in Medieval India: Power and Religion in the Delhi Sultanate*, I. B. Tauris, London; New York, 2016, s. 65.

rın bulunduğu tapınakları yıkmak gibi bazı "Türk" âdetlerini de benimsemiştir.⁷

Sultan Mahmud'un Kuzey Hindistan fetihlerinin ardından Sultan Behramşâh'ın Lahor'un Gaznelilerin mecburî payitahtı hâline gelmesi Türk, Tacik ve Horasanlı muhtelif gruplar için Peñçâb bölgesinin cazibesini artırmıştır. Özellikle Lahor çevresinde entelektüel bir nüfusun oluştuğu ve çok canlı bir edebî üretimin olduğu edebî eserlere yansımıştır. 1200'lü yılların başından itibaren Hind'in Türk sultanlarından himaye gören 'Avfî'nin tezkiresinde Lahor ve sakini şairler önemli bir yer tutmaktadır.⁸ Delhi Sultanlığı'nın ilk saray tarihçisi diyebileceğimiz Hasan Nizamî, şehrin merkezinin her sınıftan ve tabakadan insanın uğrak yeri olduğunu, dinibütün Müslümanlar için mübarek bir şehir olduğunu bildirir.⁹ Delhi sarayında himâye görmüş bir diğer çağdaş isim Fahr-i Müdebbîr de "İslâm-ı Hind'in merkezi" olarak tanımladığı Lahor'u gelenek olduğu üzere "Hazreti Lahor" olarak zikreder. İdarî merkezlerin değişmesiyle Lahor daha sonra bu sıfatlarını yavaş yavaş Dehlî'ye bırakacaktır.¹⁰

Bazı epigrafik kanıtlar sultanlığın ihdasından evvel de Sind ve Peñçâb'ın ötesindeki ricalıkların otoritesi altında yaşayan Türklerin bulunduğu işaret etmektedir. En net yazılı referanslardan biri Kennaûç ve Benares merkezli Gahadavala ricalarından Govindachandra'nın (hük. yak. 1114-1155) yazıtlarda geçen *turuşkadanda* (lit. Türk-lük vergisi/cezası) ifadesidir.¹¹ Farklı şekillerde yorumlansa da cizyenin bir uyarlaması olduğu ve Gahadavala hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan Müslümanlardan alınan bir vergiye atıf yaptığı üzerinde fikir birliği oluşmuştur.¹² İbnü'l Esîr, H. 590 / M. 1192-1193 yılında Gûrlu ordusunun Varanasi'yi (Benâres) fethini aktarırken Gahadavala Racası Cayaçandra'nın ordusunda Müslüman emirlerin de bulunduğunu, bu emirlerin Gazneli Mahmûd döneminde buraya yerleşip birkaç nesildir burada yaşadığını belirtir.¹³ Berenî, bu anlatıyı doğrular: Muhammed b. Tuğluk'un M. 1340 yılın-

da Delhi'nin 450 km. ötesindeki Bahreyç'te Gazneli Mahmud'un yeğeni ve efsaneleşmiş Türk derviş-kumandanlarından Seyyid Salâr Mes'ûd Gazi'nin¹⁴ türbesini ziyaret ettiğini ve türbedarlarına ihsanlarda bulunduğunu zikretmesi¹⁵ XI. yüzyıl başlarında bölgeye yerleşen en azından Türk / Müslüman nüfusun varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

Muhtelif menakıpnâme, melfûzat anlatıları ile kayda geçen halk anlatılarında Gûrlu fetihlerinden önce Ecmîr, Bihar, Gucerât, Budâun, Maner, Kennaûç/Bilgram gibi bölgelerde doğmuş ya da buralara Anadolu, Şam ve İran'ın muhtelif bölgelerinden gelecek dergâh kurmuş birçok derviş ve mutasavvıflardan bahsedilir.¹⁶ Keşmir'in Bandpur bölgesinde "Bendey" aşireti Türklüğünü modern çağlara kadar muhafaza ederken Bengal, Belucistan/Mukran, Râmpûr/Uttar Pradeş'te Türk (Turanî ya da şahıslar üzerinden) kökenli olduğunu beyan eden bazı klan, kast

- (7) Öyle ki, bu sebepten racayı hakir görmek için "Türk" sıfatıyla anar. Kalhana, *Rajatarangini: The Saga of the Kings of Kashmir*, trans. Ranjit Sitaram Pandit, 3. Baskı Sahitya Akademi, New Delhi, 1977, (VII-1095, 1149), s. 296, 300; André Wink, *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World*, Vol. 2, Brill, Leiden, 1997, s. 75.
- (8) 'Avfî, *Lübübü'l-elbâb*, Cilt: 1, nşr. Said Nefîsî, Kitab Furûşî-i İbn Sina, Tahran, 1914, s. 419, 636-49.
- (9) Tâcî'd-din Hasan Nizamî, *Tâcî'l-Me'âsir*, nşr. Seyyid Emir Hasan Abidi, Merkez-i Tahkikât-ı Farsî Rayzenî-i Ferheng-i Cumhurî-i İslâmî-i İran Dihlî-i Nov, Delhi, 2008, s. 267.
- (10) Fakhru'd-din Mubarakshah, *Tarikh-i Fakhru'd-din Mubarakshah: Being the Historical Introduction to The Book of Genealogies of Fakhru'd-din Mubarakshah Marvar-rudî completed in A.D.1206*, ed. Edward Denison Ross, The Royal Asiatic Society, London, 1927, s. 30, 68. (Fahr-i Müdebbîr, *Şecere-i Ensâb*)
- (11) Ramavatara Sarma, "Maner Copperplate of King Govinda Chandra Dev of Kanouj", *Journal Of Bihar And Orissa Research Society*, Cilt: 2, 1916, s. 444; Sten Konow, "Sarnath Inscription of Kumaradevi", *Epigraphia Indica*, Cilt: 9, 1907, s. 321.
- (12) Bhakat Prasad Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, K. L. Mukkopadhyay, Calcutta, 1960, s. 126; Finbarr Flood, *Objects of Translation: Material Culture and Medieval Hindu-Muslim Encounter*, Princeton University Press, Princeton, 2009, s. 114; Khaliq Ahmad Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India during the Thirteenth Century*, The Caxton Press, New Delhi, 1961, ss. 76-77. Kırs. Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 7.
- (13) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târib*, çev. Ahmet Ağrakça ve Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 98.
- (14) Menkubevi hayatıyla ilgili detaylar için bk. Saiyid Athar Abbas Rizvi, *A History of Sufism in India*, Cilt: 1, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1978, ss. 313-315.
- (15) Ziyâ'u'd-din Berenî, *Târib-i Firîz Şabî*, ed. Saiyid Ahmad Khan vd., The Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1862, s. 491.
- (16) Hâmid b. Fazlullâh Cemâli, *Siyerü'l-ârifîn*, Matba'ı Rizavi, Delhi, 1893, s. 14; Muhammed b. Mübârek b. Muhammed Kirmânî Alevî Emirhord, *Siyerü'l-evliyâ' der ahvâl ve melfûzât-ı meşâyih-i Çişti*, ed. Chiranjî Lâl, Muhibb-i Hind Press, Delhi, 1884, s. 46; Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India*, s. 77; Bu isimlerin bir derlemesi için bk. Rizvi, *A History of Sufism in India*, Cilt: 1, ss. 311-320.

ve aşiret yapıları mevcuttur.¹⁷ En ilginç örneklerden biri ise XIX. yüzyılda İngiliz idaresi tarafından hazırlanan Avadh (Oudh) coğrafi raporlarına yansımıştır. Raporda aktarıldığına göre, Bengal/Lekhnev'in Caggaûr yerleşimindeki Kıdvai şeyhleri, soylarını Anadolu (Rum) Sultanı Nureddin'in kardeşi Kıdvatüddin'e dayandırmaktadır. Kayda geçen bu anlatıda Kadı Kıdvatüddin, H. 580 / M. 1184'de Anadolu'dan Hindûstan'a gelerek önce Delhi'ye yerleşmiş, akabinde Gûrlu Sultanı Muizzüddin'in oluruyla bölgeye idareci olarak tayin edilmiştir. Civardaki elli iki köyü ele geçirmelerinin ardından başvurdukları Sultan Raziye b. İltutmuş bir fermanla bölgeyi kendilerine ıktâ etmiştir. Görünüşe göre ailenin başka üyeleri de sultanlığa çeşitli seviyelerde hizmetlerde bulunmuş memurlardır.¹⁸ Hind ile Anadolu bağlantısının çarpık ancak canlı bir hatırası olarak kayda geçen bu ve benzeri anlatıları doğrulayacak epigrafik kaynaklar çoğunlukla günümüze sağlam bir şekilde ulaşmamıştır.¹⁹ Geç tarihli bazı menkıbevi anlatılarda da benzer örnekleri bulunsa da, özellikle XVI. yüzyıl sonrasına tarihlendirilen bu türden bazı kaynakların özgünlüğünü ve kaynak değeri tahrifatla anılmaları nedeniyle tartışmalı hâle gelmiştir.²⁰ Ancak Sultan İltutmuş'un emirlerinin arasında Mûltan Kumandanı Kebîr Ayaz²¹ ve Bedreddin Sungur,²² Nusret Han Sungur²³ gibi Anadolu'dan gelen Türk kumandanların da bulunuyor olması bu muhayyel köken hikâyelerinin tamamen temelsiz olmadığını göstermektedir.²⁴ Menakıpnâmeler ve melfûzat kayıtları Şemseddin İltutmuş'un dervişmeşrep bir yanının da olduğu ve meşâyih büyük saygı gösterdiği konusunda ittifak hâlinedir.²⁵ Nitekim geç dönem kaynaklarından özellikle Budâun'da Türk nüfusun korunduğu anlaşılmaktadır.²⁶

Bilindiği üzere X. yüzyıl İç Asya kavimleri temelde iklimle ilgili sorunların yarattığı iâşe problemleri ve politik çatışmalar neticesinde kitleler hâlinde Batı'ya göçlerine sahne olmuştur. XII. yüzyılın ikinci yarısı ise göçebe/yarı-göçebe savaşçı bozkır kavimlerinin bu

göç dalgasının devamı niteliğindeki uzantısının Mâverâünnehir ve Horasan'ı istikrarsızlaştırdığı bir dizi politik gelişmeyle anılır. Bu gelişmelerin en bilineni Oğuz İsyanı,²⁷ Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bölgedeki otoritesini zayıflatırken göç dalgasının güneydoğu eksenine çağdaş kaynaklarda "Hind mülkünün başlangıç noktası" olarak tanımlanan Peşâver sınırına kadar erişmiştir.²⁸ Selçuklu sonrası dünyada Hârezmşâhlar'ın Gûrlular ile Mâverâünnehir hâkimiyeti için girişecekleri rekabetin Karadeniz'in kuzeyi ve Deşti Kıpçak sahasındaki 1185 itibarıyla Kuman-Kıpçak birliğinin büyük oranda dağılması ile birleşmesi Türk boylarının "gulâm" ve Müslüman akıncılar olarak İndus Nehri Havzası'nın ötesine geçmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu hareketin taşıyıcısı ise Gûrluları Gaznelilere tabi küçük bir aşiretler birliğinden beynelmîl bir İslâm devleti hüviyetine kavuşturan Gıyâseddin ile kardeşi ve halefi Muizzüddin olmuştur. Hârezmşâhlar ile giriştikleri iktidar mücadelesinin yanı sıra hanedan içi rekabe-

- (17) R. Hughes-Buller (ed.), *Baluchistan District Gazetteer Series: Las Bela*, Vol. 8, Pioneer Press, Allahabad, 1907, ss. 44-45; Edward Arthur Henry Blunt, *The Caste System of Northern India: With Special Reference to the United Provinces of Agra and Oudh*, S. Chand & Co, Delhi, 1969, s. 181, 189, 200-20, 204-205; Ahmad, "The Early Turkish Nucleus in India", s. 99, 109.
- (18) W. C. Benett (ed.), *Gazetteer of the Province of Oudh*, North-Western Provinces and Oudh Government Press, Allahabad, 1877, s. 101.
- (19) Budâun'un Mirzaganç mahallesinde halk tarafından Salâr Mes'ûd Gazî'ye ya da Kurbüddin Aybeg'in kumandanlarından birine ait olduğuna inanılan bir türbe bulunmakta olduğu İngiliz raporlarına geçmiştir. Aybeg döneminde burada bir medrese yapıldığı, Sultan İltutmuş valiliği döneminde de cami inşa edilmesine rağmen kitabelerinin korunmadığı yine bu raporlardaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. H. R. Nevill (ed.), *Budâun: District Gazetteers of the United Provinces of Agra and Oudh*, Superintendent Government Press, Allahabad, 1907, ss. 132-133, 187-189.
- (20) Raziuddin Aquil, *Lovers of God: Sufism and the Politics of Islam in Medieval India*, Routledge, Abingdon, Oxon, 2020, ss. 15-39; Muhammad Habib, "Chishtî Mystics Records of the Sultanate Period", *Medieval India Quarterly*, Cilt: I, 1950, ss. 1-42.
- (21) Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 2, ss. 5-7.
- (22) Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 2, ss. 5-7.
- (23) Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 2, ss. 24-25.
- (24) Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 2, ss. 42-43.
- (25) Khaliq Nizami, "İltutmish the Mystic", *Islamic Culture*, Cilt: 20, Sayı: 2, 1946, ss. 165-80.
- (26) Abdülkâdir b. Mülûkşâh Bedâûni, *Müntehabü't-Tevârih*, Cilt: 3, Nşr. Ahmed Ali Mevlâvi, College Press, Calcutta, 1869, s. 100-101.
- (27) Müstakil bir inceleme için bk. Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.
- (28) Kurramân (Kurram) ve Sankurân (Şaluzen) Gerdiz'in 70 km. batısında olup bu bölgeler Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun otoritesinin zayıflamasının ardından bir süre Müslüman "Sankurân" Oğuzlarının idaresinde kalmış olup İndus Nehri Havzası'na çıkan stratejik geçitlerin güzergâhında yer almaktadır. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 262; Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 28; Cüzcâni, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, ss. 497-98.

te karşı bir denge unsuru olarak askerî unsurlarını Türk gulâm kumandanlara emanet etmeleri uzun erimde Güney Asya'nın kaderini değiştirmiştir. Gûrlu ve Delhi saraylarına uzun süre hizmet etmiş Cüzcânî, Sultan Muizzüddîn'e istinaden "Muizzî Melikleri" olarak adlandırdığı yetenekli kumandanların köle pazarlarından sultanlığa erişen kariyerlerini nispeten detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Bu aktarımlara göre Delhi Sultanlığı'nın kurucu ismi olacak Aybeg, Kıpçak kökenlidir.²⁹ Gûrlu Sultanı Muizzüddîn'in vefatının ardından Sind - Lahor arasında bir süre bağımsızlığı ilan eden Kubâca'nın hayatının erken safhaları bilinmemekle birlikte isminin etimolojisi Kıpçak kökenli olduğu izlenimi uyandırmaktadır.³⁰ Gûrlu Sultanı Muizzüddîn'in Sankurân Oğuzları'nı bertaraf etmesinin ardından bölgeyi kendisine iktâ ettiği ve kızı ile evlendirdiği Yıldız ise tahminen Karluk boyuna mensuptur.³¹ Cüzcânî'nin sultanın vefatının ardından Hindüstan'daki meliklerin akrabalık bağları kurmalarına rağmen kendi aralarında giriştiği iktidar mücadelesi nedeniyle çoğu zaman üstü örtülü bir şekilde bahsettiği başka isimler de mevcuttur.³²

Hind sahasına kitleler hâlinde geçtiklerinden emin olduğumuz Halaçlar/Kalaçlar³³ ve gulâm olmaması ile diğer bütün meliklerden ayrılan İhtiyar'üd-dîn Muhammed b. Bahtiyar Halacî, Bîhar ve Bengal bölgesinin Müslümanlaşmasında özel bir yere sahiptir.³⁴ Hind'e geçmeyen bir kısım Halaçlar ise Gûrluların büyük oranda zayıflamasıyla önce Gazne civarında isyan çıkaracak ardından Hârezmşâhlar adına Sind bölgesindeki savaşlara katılacaklardır.³⁵ İbn'ül-Esîr, H. 617 / 1220-21'de Hârezmşâh Celâleddin'in Halaç Türkü kumandanı Seyfeddin Buğrak'ın Moğollara karşı muazzam bir başarı gösterdiğini, ancak ganîmet paylaşımı hususunda Herât emiri ile tartışma yaşayınca emrindeki 30.000 adamla Hind'e gittiğini ve sultanın bütün ricalarına rağmen dönmediğini aktarmıştır.³⁶

Beklenmedik vefatının ardından Sultan Aybeg'in gulâmı Budâun Valisi Şemseddin

- (29) Çağdaş isimlerden Hasan Nizâmî, Bhayana bölgesinde bir süre bağımsızlığını ilan eden Melik Bahaeddin Tuğrul'un künyesini "Alp Arslan" olarak verir ve devletin yetiştirdiği "üvey kardeş" olarak tanımlar. Cihân Pehlivan unvanlı Arslan Kılıç, Uç bölgesinin ilk emiri diyebileceğimiz Nâsireddin Aytemür ile 1194'te Kol valiliğine atanan Melik'ül Ahrar unvanlı Hüsameddin Oğulbeg hayatlarına dair pek az şey bildiğimiz diğer Türk emir ve kumandanlardandır. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, s. 419, 423, 451; Hasan Nizâmî, *Tâci'l-Me'âsir*, s. 177, 211. Ayrıca bk. Mehrdad Shokoohy, Natalie H. Shokoohy, "The Architecture of Baha al-Din Tughrul in the Region of Bayana, Rajasthan", *Muqamas*, Cilt: 4 1987, s. 115.
- (30) Kubaca adının yazılışı üzerinde uzlaşmış bir şekli bulunmamaktadır. Sikkelerindeki Arap harfli isminin -ce ekiple yazılması ve "kuba" kelimesinin "solgun, sarı, kumral" benzeri bir anlama sahip olması nedeniyle bu ismin akça, karaca örneklerinde olduğu gibi "Kubâca" olarak okunması gerektiği daha akla yatkındır. Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 30, dipnot 34; Edward Thomas, *The Chronicles of the Pathan Kings of Delhi Illustrated by Coins, Inscriptions, and Other Antiquarian Remains*, Trübner Co., London, 1871, s. 101; S. Haluk Kortel, "Muizzî Meliklerinden Nâsireddin Kubaca", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, ed. Emine Uyumaz vd., Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, ss. 168-89; Peter Golden, "Kuman" kelimesinin de kuba'dan geldiği görüşündedir. Peter B. Golden, *Türk Halkları Taribine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2018, s. 282.
- (31) Gerdzi, Karlukların atalarını "Hallüh" adıyla kaydederken Oğuznâme'de bu boy Gür coğrafyası ile ilişkilendirilir. İbn'ül-Esîr'in Yıldız'ın nisbesini el-Hâlluhi olarak vermesi bu bakımdan Karluk kökenli olma intibasını kuvvetlendirmektedir. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 180; Kortel, S. Haluk, "Gur Devletinde Bir Türk Kumandan Taceddin Yıldız", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 39, İstanbul, 2004, s. 38; Hayrettin İhsan Erkoç, *Yenişey'den Seyhun'a Türkler: Kırgızlar, Türgişler, Karluklar ve Oğuzlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, ss. 85-87.
- (32) Bilindiği üzere Aybeg'in iki kızı Kubâca'nın sarayına gelin olarak gitmiştir. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, s. 419, 423, 451.
- (33) Fahri Müdebbir ya da Berenî gibi geç dönem kaynaklarında Türklerden ayrı bir kavim olarak anılmaları nedeniyle Halaçların kökeni ve yüzyıllar içerisindeki dönüşümlerine dair tartışmalar epey hacimli bir literatür oluşturmuştur. Ancak çağdaş müellifimiz Fahri Müdebbir, ordu unsurlarında Türklerden ayrı zikrettiği Halaçları daha sonra Türk boyları listesinde saymaktan çekinmezken, Muhammed b. Necib Bekrân'ın Hârezmşâh Alâeddin Muhammed'e sunmak üzere tahminen M. 1208-9 yılında yazdığı Cihân Nâme'sinde de Türk boyu olarak anılırlar. *Cihân-Nâme*'de sımalarının karardığına ve dillerinin değiştiğine dair aktarıma bakılacak olursa bölge halkı ile karışmaları nedeniyle o tarihlerde klasik Türk imajına uymasalar da çağdaş kaynaklarca kökenleri hakkında bir ihtilaf yoktur. Geç dönem kaynaklarından Reşidüddin Fazlullah Hemedânî'nin (1247-1318) kaydettiği boy bilgilerinde Kalaçlar ile Kıpçak, Kanglı, Ağaçeri boylarının hepsinin Oğuz Kağan soyundan olduğunu vurgular. Reşit Harun Aksungur, *XIII. Milâdî asrda Hârezni'de Telif Olunan Cihân-Nâme'nin Türکه'ye Tercime ve Değerlendirilmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2020, s. 83; Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 33, 48; Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u'l-Tawarikh: Compendium of Chronicles: A History of the Mongols*, Part I, ed. Gönül Alpaz Tekin, Şinasi Tekin, trans. W. M. Thackston, Harvard University Press, 1998, s. 30.
- (34) Gür, Germişir ve Hilmen Vâdisi boylarında "sürü sahibi" yanı göçebe bir boyken cesaret ve atılganlıklarıyla bölgede hüküm sürmüş bütün devletlere askerlik yapmış Halaçların küçük bir kısmına önderlik eden "Melik'ül Gâzi" unvanlı İhtiyar'üd-dîn Muhammed b. Bahtiyar, Gûrlu hizmetine girmek üzere Gazne sarayına hür bir "akıncı beyi" olarak gelir. Gûrlu ordusundaki kariyerinin ilk safhaları net değildir. Ancak gösterdiği yararlıklardan ötürü Hindistan'da iktâ sahibi olmuş diğer akrabalarına katıldığı, ardından fetih ve yağma hareketlerindeki başarılarıyla önce "boy beyi" konumuna yükseldiği anlaşılmaktadır. İsemî, bütün kaynakların aksine Hindistan'da ilk olarak Çittor'a gittiği Rauta Cai Sing'in hizmetine girdiğini, daha sonra hile ile bu rauta'nın kalesini ele geçirdiğini aktarır. Abd al-Mâlik İsamî, *Fütûhu's Salatin: Or, Shah Namah-i Hind of İsamî : Translation and Commentary*, trans. A. Husain Mahdi, Asia Publishing House, New York, 1967, s. 177.
- (35) Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, s. 346-47.
- (36) 'Alî ibn Muhammed İbn al-Afir, *The Chronicle of İbn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil i'l-Ta'rih*, Part 3, trans. Donald Sidney Richards, Routledge, New York, 2016, s. 229.

İltutmuş, Türk emirlerin (Türkân ve ümerâ-i Kutbî) desteği ile Tâcîk ve Gûrlu (ümerâ-i Mûizzî) unsurları saf dışı bırakarak tahta geçmiştir.³⁷ Kendisi XII. yüzyıldan itibaren politik olarak yükselişe geçmiş Kıpçak ve Kanglı³⁸ birliğinden Uluberli (İlbarı/Uluborlu/Ölperli/)³⁹ mensuptur. Cüzcânî, Şemseddin İltutmuş'un babası İl-Han'ın Uluberli boyunun lideri olarak Türkistan'dan sayısız hısım akrabasıyla Müslüman topraklarına yani Hindistan'a geldiğini aktarır.⁴⁰ Müellifimiz, İltutmuş devrinde sultanlığın askerî/idarî kadrolarını oluşturan Türk/Türkî emirlerin hayatlarını "Şemsî Melikleri" ve "Kırklar" (Çihilgânî) başlığıyla aktarmıştır. Yirmi beş kadar emirin biyografik bilgilerini aktaran Cüzcânî, hemen hepsini Türk olarak etiketlerken bazı isimleri Hitayî, Rûmî gibi coğrafik imlemelerle anar. Bu coğrafi skalaya farklı bölgeler de dahil edilebilmektedir. İbn Battûta, Nâsireddin Mahmud Şah b. İltutmuş'un Kıpçak kökenli olduğu için halifeye Kırımlı bir sufi önderini gönderdiğini aktarır.⁴¹ Ancak bu emirlerin kontrolündeki grupların nüfus olarak çok büyük rakamlara erişmediği söylenebilir.⁴² Nitekim Hind'teki Müslümanların ve dolayısıyla Türklerin nüfus olarak hep azınlıkta kalması, sultanlığın karakterini belirleyecek en önemli unsurlardan biri olacaktır.⁴³

Delhi Sultanlığı'nı başka hiçbir Türk devletinde görülmediği kadar istikrarsızlaştıran bir diğer unsur ise sultanların gûlam kökenli olması ve idareci elitlerin bozkır geleneğine ait reflekslerinin hâlâ canlı oluşudur.⁴⁴ Bu nedenle olsa gerek eserini Sultan Aybeg'e arz eden Fahri Müdebîr, hazırladığı ancak günümüze ulaşmayan şecerelere Türk dili ve kültürüne dair methiyeler ve antropolojik bilgilerle dolu bir bölüm eklemek zorunda hissetmiştir. Türk emirlerin devletin diğer unsurlarının tehditlerine karşı İltutmuş'un arkasında birleşmesine rağmen paydaşlardan herkesin tahtta hak iddia edebildiği Türk devlet geleneği, İrani / İslamî geleneklerin bütün etkinliğine rağmen hanedan karizma-

sının oluşmasına ket vurmuştur. Sultan Muizzüddîn'in amca çocuklarından birinin kızıyla evlendiği için hanedana dahil sayılabilecek Cüzcânî,⁴⁵ veraset meselelerindeki bu handıkabı göz önünde bulundurarak Sultan Muizzüddîn ile gûlam melikleri arasında ilişkinin mahiyetini baba - oğul vurgusuyla aksettirir. Sultanlığın ilk saray tarihçileri Hasan Nizamî ve Fahri Müdebîr ile birlikte kullanabildikleri bütün argümanlarla halef - selef ilişkileri-

(37) Emirler ve melikler ekseriyetle Türk olmakla birlikte orduda Gûrlu, Hintli ve Horasanlı muhtelif unsurlar mevcuttur. Sonraki yüzyıllarda bu yapıya yolu alt kutaya düşen Moğollar ve Araplar da eklemenecektir. Fahr-i Müdebîr, *Şecere-i Ensâb*, s. 33; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, s. 444.

(38) Kökenlerine dair etraflı bir değerlendirme için bk. Hayrettin İhsan Erkoç, "On the origins and emergence of the Qanlı Türks", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Cilt: 86, Sayı: 3, 2023, ss. 485-503.

(39) Kaynaklarda bu boyun adının imlâsı üzerinde uzlaşmış bir formu bulunmadığından okunuşu farklı şekillerde yorumlanmıştır. Z. V. Togan, Ulu-berli; Peter B. Golden ve onu takip edenler Ölperli/İlbarı adlandırmasını tercih etmektedir. Zeki Velidi Togan, "On Mubarakshah Ghuri", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Cilt: 6, Sayı: 4, 1932, ss. 850-851; Peter Golden, "Cumanica II: The Ölberli (Ölperli): The Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian Nomadic Clan", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, Vol. VI, 1986, ss. 14, 22-27.

(40) Kardeşlerinin kıskançlığı nedeniyle köleliğe düştüğünü Hz. Yusuf'a benzeterek ekler. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, s. 441.

(41) Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tânci, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt: 1, çev. A. Sait Aykut, 6. Baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 220-222.

(42) Cüzcânî, Sultan İltutmuş ile birlikte İslâm'ın merkezinin artık Delhi olduğunu, her statüden onbinlerce insanın şehre akın ettiğini, sultanın şehrin işesi ve idaresi için yıllık milyonlarca dinar harcadığını belirtir. Cüzcânî'nin "Türkân ve ümerâ" gibi emirlerden ayrı bir Türk varlığına işaret eden kullanımları mevcuttur. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, s. 440, 444.

(43) Müslüman nüfusun azlığının farkında olan sultanların Hindü tebaaya karşı tutumları ulemâ ile aralarında her zaman bir gerilim sebebi olacaktır. Berenî bu hususta ilginç bir anekdot aktarır: Sultan İltutmuş, putperest Hindülara karşı "ölüm ya da Müslüman olmak" dışında seçenekler sunması nedeniyle ulemâdan gelen tepkilere veziri aracılığıyla "Hindistan henüz yeni fethedildi, burada Müslümanlar genişçe bir tabaktaki tuz taneleri gibiler. Bu dediginizi ancak Müslüman nüfus büyük şehirlerde artınca düşünebiliriz" minvalinde bir cevap verir. Ziyâü'd-din Berenî, *Na't-ı Muhammedi*, Raza Library Nüshası'ndan aktaran K. A. Nizâmî, *Studies in Medieval Indian History and Culture*, Kitab Mahal, Allahâbâd, 1966, ss. 23-24; Sultan Alâeddin Halacî dönemine ait bir başka örnek için bk. Berenî, *Târîh-i Fîrâz Şâhî*, ss. 289-292. Ancak bu nüfus artışı hiçbir zaman Hindülari geçmeyecek Müslüman sultanlar gayrimüslimlerle Müslümanları bir arada huzur içinde yaşatabilmek için her türden çözümü uygulayacaklardır. Bu hususta bk. Muzaffar Alam, *Hindistan'da İslam Siyaset Dil ve Siyaset Kültürünün İnşası (1200-1800)*, çev. İhsan Durdu, Vakıfbank Yayınları, İstanbul, 2022. Krş. Kishori Saran Lal, *Growth of Muslim Population in Medieval India (A.D. 1000-1800)*, 1978. Neredeyse fetihlerle eş zamanlı olarak Hindistan'a akın eden mutasavvıfların Müslümanlaşmaya etkisine dair serin kanlı bir değerlendirme için bk. Raziuddin Aqil, *Lovers of God: Sufism and the Politics of Islam in Medieval India*, Routledge, Abingdon, Oxon, 2020, ss. 116 vd. Müslüman sultanların "Hindü" tasavvurundaki değişimi için bk. Audrey Truschke, *The Language of History*, Columbia University Press, New York, 2021.

(44) Bu hususun en detaylı incelemesi için bk. Salim Cönce, *Şemsî Melikleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1986.

(45) Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, s. 339.

nin meşruiyetine adanmışlardır.⁴⁶ Sultan İltutmuş'un erkek oğulları olmasına rağmen kızı Raziye'yi veliaht göstermiş⁴⁷ olmasının yanı sıra 1290 sonrası idareyi ele geçirecek Halacîlerin de Delhi'ye hiçbir zaman gönül rızasıyla bağlanmadıklarını vurgulamak gereklidir. Yeni hanedanın kurucusu Celaleddin Fîrûz Şah Halacî'nin babasının adı Yugruş,⁴⁸ kendisinden sonra tahta geçerek Alâeddin adını alacak yeğenin asıl adı ise Ali Gerşâsp'tu.⁴⁹ Nitekim Moğollar ve ardıllarının Deşt-i Kıpçak, Hazar'ın doğusu ile Mâverâünnehir ve Horasan'da yarattığı dalgalanmalar, sultanlık bünyesine Yimek, Kanglı, Guz gibi Türk boylarının daha fazla girmesine neden olacaktır.⁵⁰ Methiyesinde "Uluberli hânı ve Yimeklerin şâhi" olarak övülen Sultan Balaban, ordusunu Horasan ve Mâverâünnehir'den getirilen Türk boyları ile kuvvetlendirirken gûlam olduğunu saklamadan soyunu Efrâsîyâb'a yani Alp Er Tunga'ya bağlayacaktır.⁵¹

Ortaçağlarda Hind'teki Türk varlığı, diller üzerinde yarattığı etki üzerinden de izlenebilmektedir. XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla Kuzey Hindistan'ın büyük merkezlerine yerleşen Türk popülasyonunun buraları yurt edinirken dillerini de muhafaza etmeleri nihayetinde Urdu diline dönüşecek bir kültürel dönüşümün sacayaklarından birini oluşturmuştur.⁵² Günümüze ulaşan çağdaş kaynakların Farsça yazılmış olmasından dolayı Hind'te Türkî dillerin XI. - XII. yüzyıldaki seyrine dair elimizde dolaylı bazı veriler bulunmaktadır. Beyhâkî, Hind sahasında orduda ve emirler arasında Türkçe kullandığını net ifadelerle aktarır.⁵³ Bilindiği üzere Gazneli sarayında himâyeye gören şairler eliyle büyük atılım gerçekleştiren Farsça kaside/methiye edebiyatının en belirgin temalarından biri Türk kültürünün üstün yönleridir.⁵⁴ Hasan Nizâmî'nin Farsça eserinde Aybeg ve İltutmuş'u "Türklerin ve Acemlerin sultanı"⁵⁵ olarak överken, Fahri Müdebbîr'in aktarımları da Delhi sultanlarının bu hususta Gazneli geleneklerini devam ettirdiğini göstermekte-

dir. Fahri Müdebbîr'in iktibasla da olsa Türk dili ve kültürüne dair kayda aldığı mühim bilgiler, Türkçe'nin XII. yüzyıldaki seyrine dair eşsiz bir malzeme de sunmaktadır. Türklerin kullandığı alfabeleri detaylarıyla kaydeden müellif Türklerin çocuklarına yazmayı öğrettiğini, muhtelif kitaplar yazdıklarını edebiyat ve astrolojiyle ilgilendiklerini de aktarmıştır. Bir örnekle kayıt altına aldığı üzere Türkçe rubai ve kasidelerin de sözlü şekilde yaşatıl-

- (46) Bu durum sultan, kızları ile gözde gulâmlarını evlendirdiği için tamamen kurgu bir unsur da değildir. Ancak yeterli görülmediği anlaşılmaktadır zira kritik savaşlarda en ön saflarda bulunan Sultan Muizzüddin'i ölümden iki kez cengâver birkaç Türk / Halaç askeri kurtarmıştır. Aybeg ise selefi ve damadı olacak İltutmuş'taki cevheri yine Sultan Muizzüddin sayesinde görür. Yine de bütün bunlar meliklerin "azadlık fermânı" beklenmesini engelleyemez. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, ss. 402-403, 417-418; Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 28-29, 33; Hasan Nizâmî, *Tacü'l-Me'âsir*, ss. 261-63.
- (47) Toplum içinde yüzünü örtmeden gezen, erkek kıyafetleri ile file binen Sultan Raziye'nin Türk emirlerin nüfuzunu kırabilmek için Cemâleddin Yâkut Habeşî'yi erken bir şekilde terfi ettirmesi ölümüne neden olacak bir isyanla sonuçlanır. Salim Cöçce, Cüzcânî'nin bu süreci Raziye'nin kutunu yitirmesi olarak yorumlandığı görüşündedir. Cöçce, *Şemsi Melikler*, s. 106.
- (48) Kaşgarlı Mahmud, Yugruş'un Han'dan sonraki en yetkili makam sahibine ait bir unvan olduğunu ve avamdan yükselerek gelen kişilere verildiğini belirtir ve ekler: Tıpkı Han gibi Türkler dışında bir hükümdar ne kadar güçlü olursa olsun bu unvanı kullanamaz. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 2, s. 88; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Luğât-i Türk (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin)*, çev. ve ed. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları, Ankara, 2014, s. 366.
- (49) Gûlam kökenli olmamalarına rağmen seçilen isimlendirmelerdeki "ikinci adam" vurgusu dikkat çekicidir. Gerşâsp, İran mitolojisi kahramanlarından biri olup Zahhak'ın İran kralı olduğu devirde Zabûlistan bölgesinde çeşitli kahramanlıklarla kendini kanulayanca Zahhak tarafından Hind'in isyankar kralı Bahu'yu itaat altına almaya Serendip'e gönderilir. Efrâsîyâb ile akraba olduğu söylenece Şehnâme ve Gerşâspnâme'de bu bağlantı net değildir. Cüzcânî'nin eserinde Gûrluların soyunu Zahhak'a bağladığı bilinmekle beraber bu ismin Gerşâsp'in Hind maceraları nedeniyle seçilmiş olması muhtemeldir. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, s. 320; Sunil Kumar, "The Ignored Elites: Turks, Mongols and a Persian Secretarial Class in the Early Delhi Sultanate", *Modern Asian Studies*, Cilt: 43, Sayı: 1, 2009, s. 67; Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 403; François de Blois, "GARŞÂSP-NĀMA", *Encyclopaedia Iranica*, 2012, <https://www.iranicaonline.org/articles/garsasp-nama>, (Erişim: 2 Şubat 2024).
- (50) Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, ed. Dursun Hakkı Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, ss. 382-85. Detaylı bir inceleme için bk. Mehmet Berk Yalınk, *Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2014.
- (51) Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 2, s. 45, 220.
- (52) Urdu dilinin Fars, Tacik, Moğol, Arap, Hintli unsurlar barındıran son derece kozmopolit bir yapıya sahip sultanlık ordularının kendi aralarındaki iletişim ihtiyacından doğduğu tahmin edilmektedir. Halil Toker, "Urduca", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/urduca#1> (Erişim: 29.01.2024).
- (53) Beyhâkî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. *Târih-i Beyhâkî (Târih-i Mes'ûdi ma'rûf be târih-i Beyhâkî)*, Cilt: 1, nşr. Sâid Nefisi, Şirket-i Kitabfurûşî-yi Edeb, Tahran, 1319, s. 259, 533, 549.
- (54) Hind sahasında da bu durumun değişmediği anlaşılmaktadır. Bazı örnekler için bk. Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, *Dîvân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*, nşr. Reşid-i Yâsemi, İntişârât-ı Pirûz, Tahran, 1362/1983, s. 486; Tourkhan Gandjei, "Turkish in Pre-Mongol Persian Poetry", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Cilt: 49, Sayı: 1, 1986, ss. 74-75.
- (55) Hasan Nizâmî, *Tacü'l-Me'âsir*, ss. 125-127, 269

diğını yine ondan öğreniyoruz.⁵⁶ Bu bakımdan tıpkı Gazneliler de olduğu gibi sultanlık bünyesinde halk ozanlarının da bulunduğu tahmin edilebilir.⁵⁷

Fahri Müdebbir, emirlerin ve sultanların ekseriyetle Türk olmasından dolayı Türkçe'nin her yere yayıldığını ve Arapça'dan sonra en kıymetli ve heybetli dil hâline geldiğini belirtir.⁵⁸ Müellifin Türkçe'nin yayılışı hakkındaki tespiti farklı coğrafyalardaki Türk devletlerinde kaleme alınan gramer ve söz varlığı eserleriyle doğrulanmaktadır. Bilindiği üzere bu türden kitapların en meşhuru Kaşgarlı Mahmud'un eseridir. Ancak Muhammed b. Kays-ı Râzi'nin Kıpçak Türklerinin gramer ve söz varlığını kayda alarak Hârezmşâh Celâleddin'e sunduğu *Tıbyân'ül-Lugâti't-Türkî 'ala Lisâni'l-Kanglı* adlı kayıp bir eseri mevcuttur.⁵⁹ İbn Mühennâ'nın kısmi iktibaslarından anlaşıldığı kadarıyla günümüze ulaşmayan bu eser, muhtemelen bize sultanlık bünyesindeki Kıpçak Türklerinin kullandığı lehçeyi büyük oranda aydınlatılabilir potansiyeline sahiptir.⁶⁰ Kendini "Hindüstanî Türk" olarak tanımlayan poliglot şair Emir Hüsrev Dihlevî (1253-1325), Arapça, Sanskrit/Hindvî, Farsça ve Türkçe'nin seyrine dair en açık kayıtları kaleme almıştır.⁶¹ Dihlevî, Türk hükümdarların yükselişi ile birlikte Türkçe'nin kıymetinin artması hususunda Fahri Müdebbir ile benzer cümleleri kurarken Gürlular ve Türklerin Hind sahasına girmesiyle entelektüel ve sıradan insanların Farsça'ya meylettğini aktarır. Farsça'nın ardından Kıpçak (خفچاق) ve Yimek (يمك) boyları arasında saydığı Guz (غز), Uygur (اويغر), Kanglı (قنقلی), İtil(?) (اتر), İrti-ş(?) (يرتى) Türklerinin dünyanın dört bir yanına dağılmasıyla Türkçe'nin yayıldığına vurgu yapar. Âlim Türklerin gramer ve sözlük kitapları yazdığını ancak bu kitapların sadece askerî ve idarî personel tarafından kullanıldığını söyler. Yaşadığı dönemde hayran olmasına rağmen öğrenemediği Sanskrit ile ayrımını net bir şekilde yaptığı yerel Hint dillerinin (Hindvî/Hindûtî) kadim zamanlardan beri halk arasında kullanılmaya devam etti-

ğini belirtir.⁶² Bir başka eserinde ise ilginç bir tespitle, ikbalini devlet kademelerinde arayan okuryazar Farsların aksansız bir şekilde mükemmel Türkçe öğrendiğini vurgular.⁶³ Burada konuşulan Türkçe'nin Oğuz değil, Kıpçak lehçesi olması muhtemeldir. Sadece 1200'lü yılların başlarında hayatta olduğunu bildiğimiz Tûslu coğrafyacı Muhammed b. Necîb Bekrân'ın aktarımından Gûr - Gazne havâlisinde konuşulan Farsça/Derice etkisiyle Halaç lehçesinin Harezm bölgesinde konuşulan Türkçeden farklılaştığı söylenebilir.⁶⁴ Ancak XIX. yüzyıl tanıklıklarında dahi Hilmend bölgesinde konuşulan Halaçça'nın "Türkçe" olarak tasnif edildiği anlaşılmaktadır. Bir hayli dağınık bir coğrafyada varlıklarını sürdüren Halaçların her zaman göçebe olarak anılmaları Hind sahasında da bu durumun değişmediğini düşündürmektedir.⁶⁵

Sonuç olarak etnolojik ve filolojik çalışmalar da dahil olmak üzere XV. yüzyıl öncesinde Kuzey Hindistan ve Bengal sahasındaki Türk kültürü ve Türkçe etkisinin boyutu

- (56) Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, ss. 44-48, 63. Şecereleri derlemek için ulaşılabildiği bütün kaynakları okuduğunu belirten müellifin Ali b. Muhammed Hicazi'nin Selçuklu Sultanı Sencer'e sunduğu ancak günümüze ulaşmayan eserini kullanmış olması muhtemeldir. Diğer kaynakları için bk. Togan, "On Mubarakshah Ghuri", ss. 847-58.
- (57) Fars şair Menuçehri'nin Gazneli sarayında Oğuzca ve Türkî şarkılar söylediğine dair kaydı için bk. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 160; Gandjei, "Turkish in Pre-Mongol Persian Poetry", s. 68.
- (58) Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, ss. 44-48.
- (59) Fuad Köprülü, "Harezmsahlal Devrinde Bir Türk Lisansısı Muhammed bin Kays ve Eseri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 2, 1928, ss. 441-444.
- (60) Himmet Büke, "İbn Mühennâ Lügati'nin Paris Nüshası", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 30, Mart 2022, s. 263.
- (61) Emir Hüsrev Dihlevî'den önce de Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân gibi çok dilli şairleri mevcuttur ancak Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın Hint dilindeki divanı günümüze kadar gelememiştir. Urdu dilinin babası olarak anılan Dihlevî'nin alt kıtadaki *lingua franca* ihtiyacına cevap veren bilinçli olarak "kaşık dil (zebân-i rihte)" oluşturmaya çalıştığı iddia edilmektedir. Erkan Türkmen, "Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Urduca'nun Doğuşundaki Rolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 1983, ss. 22-23.
- (62) Emir Hüsrev Dihlevî, *Nob Sipibr*, ed. M. Vahid Mirzâ, Oxford University Press, Calcutta, 1950, ss. 167-170, 174.
- (63) Emir Hüsrev Dihlevî, *Dibâce-yi Divân-ı Gurre'ül-Kemâl*, ed. Seyyid Vezir el-Hasan 'Abidi, National Committee for 700th Anniversary of Amir Khusrav, Lahor, 1975, s. 28, 63.
- (64) Çağdaş Kıpçak diline dair nadir kayıtlardan biri için bk. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt: 2, ss. 880-890.
- (65) V. Minorsky, "The Turkish Dialect of the Khalaj", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Vol. 10, No. 2, 1940, s. 434; Sonel Bosnalı, "The Khalaj People and Their Language", *Tehlikedeki Türk Dilleri: Son Sesler Kaybolmadan*, Cilt 2, ed. Süer Eker, Ülkü Çevik Şavk, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Uluslararası Türk Akademisi, Astana/Ankara, 2016, ss. 271-292.

ve mahiyeti hâlâ araştırılmayı beklemektedir. XIX. yüzyıl İngiliz raporlarında dahi hâlâ varlığını hissettiren bu etkinin, başta Müslüman yapıları olmak üzere her türden tarihi kalıntıyı hedef hâline getiren politik çekişmeler nedeniyle ortaya çıkarılması her geçen gün zorlaşmaktadır.

Kaynakça

Ahmad, Aziz. "The Early Turkish Nucleus in India", *Turcica*, Cilt: 9, Sayı: 1, 1977, ss. 99-109.

Ahmed, Fouzia Farooq. *Muslim Rule in Medieval India: Power and Religion in the Delhi Sultanate*, I. B. Tauris, London; New York, 2016.

Aksungur, Reşit Harun. *XIII. Milâdî asırda Hârezm'de Telif Olunan Cihân-Nâme'nin Türkçe'ye Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2020.

Aquil, Raziuddin. *Lovers of God: Sufism and the Politics of Islam in Medieval India*, Routledge, Abingdon, Oxon, 2020.

Avfi, *Lübâbü'l-elbâb*, Cilt: 1, nşr. Said Nefisî, Kitap Furûşî-i İbn Sina, Tahran, 1914.

Babur, Zahiruddin Muhammed. *Baburnâme (Vekâyi) Babur'un Hâtıratı*, çev. Reşit Rahmeti Arat, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, ed. Dursun Hakkı Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

Bedâûnî, Abdülkâdir b. Mü'lûkşâh. *Müntehabü'l-tevârih*, ed. Ahmed Ali Sahib Mevlevî, Encümen-i Âsar ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1380.

Benett, W. C., (ed.). *Gazetteer of the Province of Oudh*, North-Western Provinces and Oudh Government Press, Allahabad, 1877.

Berenî, Ziyâu'd-dîn. *Târîh-i Fîrûz Şahî*, ed. Saiyid Ahmad Khan, W. Nassau Lees, Mawlavi Kabiraldin, The Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1862.

Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. *Târîh-i Beyhakî (Târîh-i Mes'ûdî ma'rûf be târîh-i Beyhakî)*, nşr. Sâid Nefisî, Şirket-i Kitabfurûşî-yi Edeb, Tahran, 1319.

Blunt, Edward Arthur Henry. *The Caste System of Northern India: With Special Reference to the United*

Provinces of Agra and Oudh, S. Chand & Co, Delhi, 1969.

Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-*Tabkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, ed. Ali İhsan Yitik, çev. Kıvameddin Burslan, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Büke, Himmet. "İbn Mühennâ Lügati'nin Paris Nüshası", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 30, Mart 2022, ss. 252-263.

Cemâlî, Hâmid b. Fazlullâh. *Siyerü'l-ârifin*, Matba'ı Rizavi, Delhi, 1893.

Chattopadhyaya, Brajadulal. *Representing The Other? Sanskrit Sources And The Muslims: Eighth To Fourteenth Century*, Manohar Publishers & Distributors, New Delhi, 1998.

Cöhce, Salim. "Gaznelilerden Önce Hindistan'da Türk Varlığı", *Erdem*, Aydın Sayılı Özel Sayısı, Cilt: 3, Sayı: 27, 1997, ss. 981-88.

———. *Şemsî Melikleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1986.

Cüzcânî, Kadı Minhâc-ı Sirâc. *Tabakât-ı Nâsûrî*, 2 cilt, ed. Abdülhayy Habîbî, Puhenî Matbae, Kabil, 1342.

Emîr Hüsrev Dihlevî. *Dîbâce-yi Dîvân-ı Gurret'ül-Kemâl*, ed. Seyyid Vezir el-Hasan 'Abidî, National Committee for 700th Anniversary of Amîr Khusraw, Lahor, 1975.

———. *Nob Sipîhr*, ed. M. Vahid Mirzâ, Oxford University Press, Calcutta, 1950.

Emîrhord, Muhammed b. Mübârek b. Muhammed Kirmânî Alevî. *Siyerü'l-evliyâ' der ahvâl ve melfûzât-ı meşâyih-i Çiştî*, ed. Chiranjî Lâl, Muhibb-i Hind Press, Delhi, 1884.

Erkoç, Hayrettin İhsan. *Yenisey'den Seyhun'a Türkler: Kırgızlar, Türgişler, Karluklar ve Oğuzlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

———. "On the origins and emergence of the Qanlı Turks", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Cilt: 86, Sayı: 3, 2023, ss. 485-503.

Gandjei, Tourkhan. "Turkish in Pre-Mongol Persian Poetry", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Cilt: 49, Sayı: 1, 1986, ss. 67-75.

Golden, Peter. "Cumanica II: The Ölberli (Ölperli): The Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian

Nomadic Clan”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, Vol. VI, 1986, ss. 5-29.

———. *Türk Halkları Taribine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018.

H. R., Nevill. *Budaun: District Gazetteers of the Unnited Provinces of Agra and Oudh*, Superintendent Government Press, Allahabad, 1907.

Ibn al-Afir, 'Alî ibn Muḥammad. *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil i'l-Ta'rih*, çev. Donald Sidney Richards, Routledge, New York, 2016.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târih Ter-cümesi*, 12 cilt, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özay-dın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

İsamî, Abd al-Mâlik. *Futubu's Salatin: Or, Shab Namab-i Hind of İsamî: Translation and Commentary*, çev. A. Husain Mahdi, Asia Publishing House, New York, 1967.

Jackson, Peter. *The Delhi Sultanate: A Political and Military History*, Cambridge University Press, New York, 1999.

46 Kalhana. *Rajatarangini: The Saga of the Kings of Kasmir*, çev. Ranjit Sitaram Pandit, 3. Baskı., Sahitya Akademi, New Delhi, 1977.

Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin)*, Çev. ve Ed. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları, Ankara, 2014.

Khaliq Nizami. “İltutmish the Mystic”, *Islamic Culture*, Cilt: xx, Sayı: 2, 1946, ss. 165-80.

Konow, Sten. “Sarnath Inscription of Kumara-devi”, *Epigraphia Indica*, Cilt: 9 1907, ss. 319-28.

Kortel, S. Haluk. “Gur Devletinde Bir Türk Kumandan: Taceddîn Yıldız”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 39, 2004, ss. 37-54.

———. “Muizzî Meliklerinden Nâsreddin Kubaca”, *Prof. Dr. Erdoğan Mercil'e Armağan*, ed. Emine Uyumaz vd., Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, ss. 167-82.

Köprülü, Fuad. “Harezmsahlr Devrinde Bir Türk Lisancısı Muhammed bin Kays ve Eseri”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 2, 1928, ss. 441-444.

———. *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Kumar, Sunil. *The Emergence of the Delhi Sult-nate: 1192 - 1286*, Orient Longman, New Delhi, 2007.

———. “The Ignored Elites: Türks, Mongols and a Persian Secretarial Class in the Early Delhi Sult-nate”, *Modern Asian Studies*, Cilt: 43, Sayı: 1, 2009, ss. 45-77.

Mazumdar, Bhakat Prasad. *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, K. L. Muk-kopadhyay, Calcutta, 1960.

Mes'üd-i Sa'd-i Selmân, *Dîvân-ı Mes'üd-i Sa'd-i Selmân*, nşr. Reşid-i Yâsemî, İntişârât-ı Pîrüz, Tahran, 1362/1983.

Nizâmî, K. A. *Studies in Medieval Indian His-tory and Culture*, Kitab Mahal, Allahâbâd, 1966.

Patel, Alka. “The Mosque in South Asia: Be-ginnings”, *Piety and Politics in The Early Indian Mosque*, ed. Finbarr Barry Flood, Oxford in India readings, Ox-ford University press, Oxford, 2008, ss. 3-29.

Prasad, Pushpa. “The Turuska or Türks in Late Ancient Indian Documents”, *Proceedings of the Indian History Congress*, Cilt: 55 1994, ss. 170-75.

Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh: Com-pendium of Chronicles: A History of the Mongols*, Part I, ed. Gönül Alpay Tekin, Şinasi Tekin, trans. W. M. Tha-ckston, Harvard University Press, 1998.

Rizvi, Saiyid Athar Abbas. *A History of Sufism in India*, 2 cilt, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1978.

Sarma, Ramavatara. “Maner Copperplate of King Govinda Chandra Dev of Kanouj”, *Journal Of Bi-bar And Orissa Research Society*, Cilt: 2 1916, ss. 441-47.

Shokoohy, Mehrdad, Shokoohy, Natalie H. “The Architecture of Baha al-Din Tughrul in the Regi-on of Bayana, Rajasthan”, *Muqarnas*, Cilt: 4 1987, ss. 114-32.

Tâcü'd-dîn Hasan Nizâmî. *Tâcü'l-Me'âsir*, nşr. Seyyid Emir Hasan Abidi, Merkez-i Tahkikât-ı Far-si Rayzenî-i Ferheng-i Cumhurî-i İslâmî-i İrân Dihlî-i Nov, Delhi, 1387.

Togan, Zeki Velidi. “On Mubarakshah Ghuri”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Cilt: 6, Sayı: 4, 1932, ss. 847-58.

Türkmen, Erkan. “Emir Hüsrev-i Dehlevî'nin Urduca'nun Doğuşundaki Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 1983, ss. 21-32.

Yıldırım, Nimet. *İrân Mitolojisi*, Pinhan Yayın-ları, İstanbul, 2012.

Wink, André. *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World, Vol. II, The Slave Kings and The Islamic Conquest 11th - 13th Centuries*, 3 cilt, 2nd b., Brill, Leiden;New York, 1997.

———. *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World, Vol. I, Early Medieval India and the Expansion of Islam 7th-11th centuries*, 3 cilt, Brill, Boston, Leiden, 2002.